

GEDEON Magdolna*

A bányajog, mint a természeti erőforrások jogának történeti áttekintése**

1. Bányafelség, bányaregálé

Ha a bányajog, mint természeti erőforrásokkal kapcsolatos joganyag történetét vizsgáljuk, láthatjuk, hogy egybefonódnak benne a bányászattal, kohászattal és erdészettel, tehát a montanisztikával kapcsolatos szabályok. Ez a három terület ugyanis egymást feltételezve, elválaszthatatlanul fonódott egymásba. Ennek következtében az első erdészeti tanintézetet a bányakamara intézeteként szervezték Selmezbányán, majd 1846-ban egyesült a bányász-kohász alma materrel, s lett a hivatalos neve k. und k. Berg- und Forstakademie.¹

A bányászat-kohászat irányítása, és a belőle származó bevételek biztosítása aprólékos közigazgatási jogi szabályozást igényelt. A tevékenység veszélyes volta miatt ezen a területen jelentek meg a korai munkajogi és szociális jellegű előírások is. Emellett a bányászathoz szükséges jelentős befektetések a magánjogi, társasági jogi szabályok kialakulását alapozták meg.

A bányajogi szabályok alakulását alapvetően befolyásolta az uralkodónak a montanisztika irányításában betöltött szerepe. A koronázással ugyanis a király nemcsak az állam vezetőjévé, hanem a bányászati-kohászati tevékenység irányítójává is vált, ő volt a legfőbb bányauúr, az oberster Bergherr.² A bányászat sajátos szükségletei megkívánták, hogy legyen valaki, aki az egész ágazatot egy személyben, mint legfőbb bányauúr a kezében tartsa. Az uralkodót azonban nemcsak a bányászat irányítása illette meg, hanem a bányatermékek feletti rendelkezési jog is. Jogi szempontból ezért a legmeghatározóbb kérdés, milyen alapon tarthatott igényt az uralkodó a bányakincsekre, a természeti erőforrásokra. Ebből a szempontból a szakirodalom két nagyobb korszakot állapít meg, a tatárjárás előtti és utáni korszakot. A forrásokból levonható következtetések szerint az első korszakban a király magának tartotta meg a bányákkal rendelkező földterületeket, és azt saját embereivel aknáztta ki, akiket a magyarok egyes oklevelek tanúsága szerint a rabszolgapiacra vásároltak. Későbbi törvényekből és egyes oklevelekből pedig arra lehet következtetni, hogy az uralkodó, ha egy földesúr birtokán nemesfémbányát találtak, azt a maga részére kisajátíthatta.³

* dr. jur., PhD, egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti és Jogsociológiai Tanszék, e-mail: jogmagdi@uni-miskolc.hu

** *A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.*

¹ Zsámboki László: Évezredes kapcsolat a bányászat, a kohászat és az erdészet között, in: Zsámboki László (szerk.): *Selmezi ezüst, körmöci arany*, Rudabánya-Miskolc, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, 2005, 8.

² Wenzel Gusztáv: *A magyar bányajog rendszere*, Pest, Athenaeum, 1872, 74.

³ Példaként ld. azt az oklevelet, melyben IV. László király Chermele helység fejében, ahol aranybányát nyitottak, Endre fia Mátyásnak Nadaser helységet adományozta 1277-ben.

Így az első, tatárjárás előtti korszakban maga az uralkodó végezte a bányászati tevékenységet, a második korszakban pedig a bányaregálé elvénél fogva tartott igényt a nem a birtokában álló földterületeken lévő bányák kincseire, vagy még inkább annak egy részére.

A szakirodalomban az az egyöntetű vélemény uralkodik, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át. Heiner Lück szerint a bányajog megjelenése a Német-római Birodalomban éppen a bányaregálé kialakulásával van összefüggésben, amivel első ízben a Roncagliai gyűlésen találkozhatunk 1158-ban.⁴ A bányaregálé kialakulásával kapcsolatban a másik fontos megjegyzés szintén a német szakirodalomban, hogy ez az intézmény akkor került megfogalmazásra, mikor a pápaság és a császárság harcában egyértelművé kellett tenni, mi tartozik az egyházi és mi a császári vagyonhoz.⁵ Ha a magyarországi viszonyokat nézzük, a 13. században kezdődik el a királyi földbirtokok nagyobb arányú eladományozása, és egyértelművé kellett tenni, hogy az esetlegesen a földbirtokban talált nemesfémek kihez tartoznak.⁶

A Német Birodalomtól átvett bányaregálé intézménye – amellet, hogy őt illették meg a legfontosabb bányatermékek – számos jogosítvánnyal ruházta fel az uralkodót. Wenzel Gusztáv szerint a regáléjogokat el kell választani a felségjogoktól. A bányafelség az államot illeti, az állam eszméjében gyökerezik, és a végrehajtó, törvényhozó és igazságszolgáltató hatalomban jut kifejeződésre. Más kérdés, hogy ezeket a hatalmi jogosítványokat a királyság első évszázadaiban egyedül a király gyakorolta.

Az oklevél szövegét ld. in: Wenzel Gusztáv (szerk.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpádkori új okmánytár* XII. Pest, 1874, 199-201. Vö. Ember Győző: *Az újkori magyar közgazdaság története Móbáctól a török kiűzéséig*, Budapest, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, 1946, 286.

⁴ Heiner Lück: Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865, in: Wolfhard Weber (Hrg.): *Geschichte des deutschen Bergbaus, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, Münster, Aschendorff Verlag, 2015, 111.

⁵ Ld. Lena Asrih: Zur Problematik des Bergregalbegriffs und zu den Anfängen des Bergregals in der Markgrafschaft Meißen, in: *ArcheoMontan 2012, Internationale Fachtagung, Dippoldiswalde 18. bis 20. Oktober 2012*, Landesamt für Archäologie, Freistaat Sachsen, 154.

⁶ Így pl. a bányaregálé alapján az uralkodót a bányatermékek után megillető rész, első említése éppen abban az oklevélben található 1211-ből, amelyben II. András a Német Lovagrendnek adományozza a Barcaságot, és feljogosítja őket arany- és ezüstbányák nyitására. (Az oklevél szövegét ld. Fejér György: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* III/1. Buda, 1829, 106-108.) A terület átengedése miatt egyértelművé kellett tenni, hogy ha az eladományozott területen a lovagok nemesfém-bányákat találnak, annak egy részét az uralkodónak kell átengedniük, de az oklevél még nem jelöli meg, mekkora ez a rész. Mivel, mint tudjuk, a Német Lovagrendet nem a bányászat kedvéért, hanem határvédelmi célokból csalogatta II. András a Barcaságba, ezért, egyes véleményektől eltérően, ennek a megegyezésnek nem az volt a célja, hogy a lovagrendiek szabadon kutathatnak ércek után, hanem a németországi példához hasonlóan rögzítették, hogy a nemesfémek a királyé, de kiaknázásukért cserébe, kapnak egy részt belőle a Német Lovagrend tagjai is.

A regáléjogok azonban a király számára fenntartott haszonvételi jogok közé tartoztak, magát a királyt illették, a bányászat sajátos szükségleteiből és nem az állam eszméjéből eredtek. A király a bányászat területén, mint legfőbb bányász (oberster Bergherr) gyakorolta az őt megillető jogokat.⁷

Nyugat-Európában a bányaregálé a hűbéri rendszer keretében működött, az uralkodó tulajdonaként irányította az egész bányászatot, és a befolyó jövedelmek felhasználásáról is a saját belátása szerint döntött. A Habsburg uralkodók szerették volna ezt a felfogást Magyarországon is törvény formájában meghonosítani, ami azonban a bányavárosok és a magyar rendek ellenállásába ütközött. A magyar felfogás szerint ugyanis a király a bányászatot nem saját tulajdonaként irányíthatta, hanem mindenkor a törvények betartásával, lényegében a rendekkel együtt, a bányavárosok szokásjogát összefoglaló jogkönyvek tiszteletben tartásával. Egyes felfogások szerint a bányászattal kapcsolatos törvények meghozatalára éppen azért volt szükség a helyi bányajogok mellett, hogy a királyt a bányaregálé jogának gyakorlásában korlátozni tudják.⁸

Ez a felfogás szorosan kapcsolódik a Szent Korona tanhoz. A Szent Korona tan már Werbőczy előtt is megjelent a forrásokban. Egy korai említését éppen a IV. Béla által, Selmecbánya részére kiállított privilégiumlevélben találjuk.⁹ Timon Ákos szerint ebben az időben „a Magyar nép az államot, mint az összesség érdekében szervezett társadalmat, mint szervezést a szent koronában látta megtestesítve.”¹⁰ Ezt a felfogást tükrözi a selmecbányai privilégiumlevél is.

A Szent Korona tan továbbfejlesztett változatát írta le Werbőczy a Tripartitumban.¹¹ Werbőczy nyomán a Szent Korona tan – lényegét röviden összefoglalva a – azt jelentette, hogy bár az állam élén a király állt, mégis hatalmát a Szent Korona tagjai korlátozni tudták. A Szent Korona tagjai pedig azok voltak, akik birtokaikat a Szent Koronától származtatták, a nemesek mellett a történelmi egyházak és a városok, melyek területeiket szintén a királytól kapták.¹²

⁷ Wenzel 1872, 74.

⁸ Balkay Béla – Szeőke Imre: *Magyar bányajog*, Budapest, Apolló, 1901, 5.

⁹ „[...] vnd gebenn In vnd verleihenn, Recht vnd freyheit als hernoch geschribenn set, Die der heiligenn Krön vnd ihrem nütz wol fuegenn vnd frummen.“ ([...] és adunk nekik jogot és szabadságot az alább leírtak szerint, melyek a szent koronának és hasznának javára és üdvére vannak). Fuchs Péter (Ford.): *Das Rechtsbuch von Schemnitz – Selmecbánya város középkori jogkönyve*, Budapest, Montan-Press, 2009, 15.

¹⁰ Timon Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1906, 490.

¹¹ HK I. 3. 6. §. Ld. in: Werbőczy István: *Tripartitum*, (ford. Csiky Kálmán), Budapest, Téka Könyvkiadó, 1990, 66.

¹² HK I. 4. 1. § „És az ily nemesek az imént magyarázott kapcsolat és részesedés alapján a szent korona tagjainak tekintendők.” Ld. in: Werbőczy 1990, 67.

Ebben az értelemben találjuk meg a Szent Koronára való utalást az 1514. évi I. törvénycikkben: „[...] a királyi szent korona valóságos és igaz jövedelmeit eddigelé különböző emberek részére lekötötték s időlegesen elidegenítették. [...] mindennek előtt határoztuk: hogy a királyi felség összes jövedelmeit, [...] a bányákat és minden sókamarát, arany- és ezüstbányákat meg a királyi városokat tényleg vissza kell adni;”¹³ Tehát a rendek ezen a területen, mint a Szent Korona tagjai, korlátozhatták a király jogait. Ez a törvénycikk is bizonyítja, hogy a király bányaregálé jogosultságát a törvényekkel korlátozni lehetett, hiszen a király nem dönthetett egyedül arról, hogy elidegeníti a bányákat.

Milyen jogok eredtek az uralkodó számára a bányaregáléból? A kiindulási alap, hogy a fenntartott bányakincsek tulajdonjoga elvált a földtulajdontól, azaz nem képezték a földbirtok részét, hanem azok a legfőbb bányaurat illették.¹⁴ Az irányadó szokásjog szerint – amint arról az előbb szó volt – a király azt a birtokot, ahol bányát találtak, egy másik birtokért cserébe vehette igénybe. Mivel a földesurak meg akarták tartani saját területeiket, ezért inkább elitkolták, hogy birtokaikon bányák találhatóak. Az uralkodó, a földesurak bányászatban való érdekeltiségének megteremtése érdekében megengedte, hogy az urbura¹⁵ egy részét megtartsák. Így Károly Róbert már 1327-ben megengedte – „hogy az istentől az emberek hasznára rendelt kincsek napvilágra jöjjenek” – a földesurak a birtokuk mellett a bányajövedelem egyharmadát is megtarthatták.¹⁶ A későbbi törvénycikkben azonban a király földcseréhez való jogát is megerősítették, de azt a földesurak beleegyezésétől tették függővé.¹⁷

II. Ulászló az 1492. évi XXX. törvénycikkben megengedte a földesuraknak, hogy a birtokaikon található nemesfémeket szabadon bányászhatják, azaz a földesúri bányaszabadságot hirdette ki.¹⁸ A törvénycikk egyes interpretációi szerint ezzel a nemesfémek a földbirtok részévé váltak, azaz a földbirtokos tulajdonába kerültek.¹⁹

¹³ A törvénycikk szövegét ld. in: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*, Budapest, Franklin Társulat, 1897-1846, 1899, 707.

¹⁴ Vö. Wenzel 1872, 77.

¹⁵ Az urbura a bányászati vállalkozó által a kibányászott nemesfémek bizonyos hányadát jelentette, melyet az uralkodónak kellett átengednie. Ez a hányad a kibányászott arany egytizede, az ezüst esetében pedig egy nyolcada volt.

¹⁶ A rendelkezés szövegét és a forrásjegyzéket ld. Izsó István: *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból (1000-1526)*, Rudabánya, Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, 2006, 16-17.

¹⁷1351: XIII; 1405: XIII; 1486: XLIX. Ld. in: Márkus 1899, 175, 237, 447.

¹⁸ Ld. in: Márkus 1899, 498, 499.

¹⁹ Azt a hibás nézetet, hogy a földesúri bányaszabadság kihirdetése után a bányatermékek a föld részének voltak tekinthetők Szabó Béla vetette fel: Szabó Béla: A bányajog forrásai és szabályozásának tárgya a 16. századi Magyarországon, in: Zsámboki László (szerk.): *Agricola évszázada*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1994, 67-88, 69. Sajnálatos módon ez a téves felfogás a szakirodalomban is követőkre talált: Szemán Attila: A bányászat az ország három részre szakadása idején a 16. század közepétől 1711-ig, in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évszázados története I*, Budapest, OMBKE, 1997, 153.

Ez a megállapítás azonban téves. Ezek a felfogások a bányaszabadság helytelen értelmezésén alapulnak, azt az elgondolást tükrözik, hogy a bányaszabadság a bányák szabad felkutatását és művelését jelenti, lényegében az uralkodó lemond az őt megillető jogokról. Ezzel szemben a bányaszabadság fogalma helyesen a következő: „*A bányaszabadság a bányaregáléval rendelkező személy (Regalherr) jogát jelenti arra, hogy a regálé alá eső ásványokat – tekintet nélkül a földfelszíni tulajdonviszonyokra – bányászhatja. Ez a jog magában foglalta annak jogát is, hogy a regálé jogosultja a bányászatot másnak engedje meg. Ebben az esetben azonban a regálé jogosultja által megadott feltételeket be kellett tartani.*”²⁰

A földesúri bányaszabadság – ez utóbbi értelmének figyelembe tartásával – azt jelentette, hogy a király, mint *Regalherr*, a fenti törvényekkel megengedte a földesuraknak, hogy a saját birtokaikon maguk aknázzák ki a nemesfémeket. Ezt a tevékenységet – amint az a törvényben is szerepel – csak az uralkodó engedélyével, meghatározott feltételek mellett, azaz az urbura befizetésével, bányahatósági felügyelet alatt gyakorolhatták a földesurak. Ennek a törvénynek így az volt a célja, hogy a földesurak a birtokaikon található bányákat ne titkolják el, attól való félelmükben, hogy az uralkodó, aki maga akarta a nemesfémeket kiaknázni, elveszi tőlük a földbirtokot.²¹ Ezt a nézetet támasztja alá az is, hogy egyes földesurak a bányaszabadság törvényi kihirdetése után is kértek és kaptak az uralkodótól bányászati kiváltságleveleket.²²

Az 1523. évi XXXIX. törvénycikk a bányaszabadságot mindenki számára kihirdette, ami azt jelentette, hogy ha valaki kutatási majd bányászati engedélyt kért, és azt megkapta a bányahatóságtól, bárkinek a földjén, szabadon végezhetett bányászati tevékenységet.²³

A bányaregálé a következő jogosultságokkal ruházta még fel az uralkodót:

1. A földbirtokosnak tehát megfelelő engedélyek nélkül semmilyen joga nem volt a fenntartott bányatermékekhez. Milyen ásványok tartoztak ebbe a körbe? Ezt nem sorolták fel taxatív, a törvénycikkben csak példálózó felsorolásokat találunk, melyekből az arany- és ezüstércek sohasem hiányoznak. Pl. az 1492. évi XXX. törvénycikk: „[...] *aliquae minerae auri, vel argenti [...] aut quaevis metalla [...]*” ([...] arany-, ezüst- [...] és miféle ércek).²⁴ A sóra azonban a bányaszabadság egyáltalán nem vonatkozott, a sónak a bányászatát és forgalmazását a király nem engedte át.²⁵

²⁰ Lück 2015, 118. (Ford. G. M.)

²¹ Ezt a nézetet képviseli Hóman Bálint is. Vö. Hóman Bálint: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, Nap Kiadó, 2003, 198.

²² Ilyen privilégiumlevelet kapott például Andrassy Miklós 1669-ben. Az oklevél szövegét ld. Wenzel Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapest, 1880, 394.

²³ „*Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy arany- és ezüst-, valamint a réz és más ércbányákat mindenki szabadon művelje.*” Ld. in: Márkus 1899, 819.

²⁴ Ld. Márkus 1899, 498, 499.

²⁵ Ezt a körülményt az 1492. évi XXX. tc. is hangsúlyozza: „[...] *kivéve a sóaknákat, melyek az uralkodó hatalmának és használatának tartatnak fenn.*” Ld. in: Márkus 1899, 499.

2. A bányászattal kapcsolatos jogokat, azaz a kutatást, bányanyitást, bányaművelést, tehát csak a legfőbb bányász, azaz a király felhatalmazása alapján lehetett gyakorolni. A felhatalmazás történhetett az előbb említett törvények mellett privilégiumlevél útján is, amit az uralkodó bányavárosoknak vagy egyes magánszemélyeknek adott. Ilyen privilégium alapján jöttek létre a bányavárosok is, mint pl. Selmecebánya.

3. A bányaregálé alapján tehát a bányászati vállalkozók a kitermelt ezüst nyolcadát, az arany tizedét a királynak adták, a többit maguknak tarthatták meg, és azzal szabadon rendelkezettek. Ennek következtében a nyers nemesfém gyakran külföldre került, ezáltal a fémek értéke a külföldi kereslettől függött.²⁶ Károly Róbert reformjai körében ezt a szabad rendelkezést szüntette meg 1325-ben a királyi nemesércmonopólium bevezetésével. Ez azt jelentette, hogy a bányavállalkozók az arany- és ezüstérceket egy fizikai előkészítés után nem adhatták el szabadon, hanem kizárólag az erre felállított kamarákban értékesíthették azokat.²⁷ A megállapított ár természetesen alacsonyabb volt, mint a piaci ár.

A nemesfémek feldolgozását is állami felügyelet alá vonták. A bányavárosokban királyi beváltó és finomító műhelyeket állítottak fel, ahová a kibányászott arany- és ezüstérceket be kellett szállítani. Az oklevelek tanúsága szerint az e szabály ellen vétők vagyonekobzással és becsületük elvesztésével bünhődtek. A büntetéssel való fenyegetésen kívül úgy próbálták titkos magánolvasztók működtetését megakadályozni, hogy a nemesfémek egyéb ércektől való elválasztásához szükséges ólom kereskedelmét is állami monopólium alá vonták, és az ólom fogyásából következtetni tudtak arra, hogy valahol titkosan kohósítják az ezüstöt.²⁸

A király bányaregáléból eredő jogosultságaival lehet összefüggésbe hozni a magyarországi bányavidékek kialakulását, és az azokon uralkodó eltérő joganyag érvényesülését, a bányajog nagymértékű partikularitását. Mint láttuk, az uralkodónak jogában állt saját, bányászathoz való jogosultságát másnak átengedni. Ennek legfőbb módja a privilégiumlevél adása volt. A kiváltságlevél nemcsak a bányászat átengedésére terjedt ki, hanem arra is, hogy a jogosultak saját joganyagukat alkalmazhatták. A bányavárosok körében erre a legjobb példa Selmecebánya, ahol a külföldről betelepült bányavállalkozók magukkal hozták ősrégi szokásjogi szabályaikat is, melyeket a városi jogkönyvben foglaltak össze, és melynek alkalmazását IV. Béla a városnak adott privilégiumlevélben erősítette meg. A másik legfőbb regáléjogosultság – az urbura szedése – a bányagazgatás kialakulását alapozta meg.

²⁶ Vö Ember 1946, 289.

²⁷ A vonatkozó források felsorolását ld. Izsó 2006, 16; Hóman 2003, 127-128.

²⁸ Paulinyi Oszkár: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán, in: Buza János, Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld – szegény ország*, Budapest, Corvinus Egyetem, 2005, 69.

2. A Miksa-féle bányarendtartás bevezetése és hatása

A fentiekből látható, hogy az uralkodók és a montángazdaság résztvevői között üzleti megfontolásokból egy érdekszövetség alakult ki, melyben a felek a bevételek növelését tűzték ki célul. Ebben az érdekszövetségben mindkét fél jól járt. Az uralkodó ugyanis megspórolta a bányászathoz szükséges költséges felszerelés, a szakemberek beszerzését, az urbura révén azonban jelentős bevételre számíthatott. A bányászati vállalkozók pedig a kitermelt nemesfémek 90-92 %-át szerezhették meg, emellett a tevékenységük nyomán kialakuló bányavárosokban jelentős hatalomra tettek szert és nagymértékű függetlenséget élveztek az állami hatalomtól.²⁹ Az uralkodó és a bányászati vállalkozók között létrejött megállapodásban a koncessziós szerződések előképét fedezhetjük fel.

A 16. századra azonban megváltoztak a körülmények, megnövekedtek a bányák terhei. A mélyebben fekvő rétegekből egyre költségesebbé vált az ércek kitermelése. A vállalkozók ezért a kibányászott kincseknek mind nagyobb részét akarták megtartani, az udvar pedig ennek elkerülésére mind jobban ki akarta terjeszteni felügyeletét a bányászati tevékenység felett. Paulinyi Oszkár kutatásaiból³⁰ tudjuk, hogy ez a harc vezetett egy új bányarendtartás kiadásához, hiszen a bányászati vállalkozók a nemesfémeket a kötelező kamarai beváltás elől megpróbálták külföldre csempészeni. Az állami centralizáció kísérlete természetesen a bányavárosok ellenállásába ütközött, ezért az ún. Maximilianische Bergordnung³¹ kihirdetésére – amely az király jogosultságait akarta megszilárdítani – csak 1573. február 16-án kerülhetett sor, miután a bányavárosok régi bányajogaiból összeállított ún. 'felvilágosító szabályokat' a bányarendtartáshoz függelékként csatolták. A rendelet ugyanis azt az idegen felfogást próbálta bevezetni az országba, mely szerint "a bányaregálé közvetlenül a fejedelemlennek van fenntartva."³² Ekkor jelentkezett a nézeteltérés a magyar rendek és a Habsburg uralkodók között, akik a fenntartott bányatermékekből eredő hasznot saját maguk érdekében, a rendek beleszólása nélkül akarták felhasználni.

²⁹ Ebből a szempontból a bányavárosoknak adott egyes privilégiumok konkrét tartalma, részletszabályai valószínűleg az uralkodó és a bányavállalkozók megegyezésétől függött, azokból általános megállapításokat levonni – mint ahogy azzal Weisz Boglárka próbálkozik – felesleges és nem is célszerű. Vö. Weisz Boglárka: A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban, in: *Történelmi Szemle*, 2008/2, 141- 161; Uő: A bányaváros, mint önálló várostípus a 14. században, in: *Bányászattörténeti közlemények*, 2015/1, 31-57.

³⁰ Paulinyi Oszkár: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon, in: *Századok*, 1980/1, 3-25.

³¹ *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall- Bergwerken, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Buggang, Dülln und Libeten*, Aus der k. auch k. k. Hof- und Staats Druckerey, Wien, 1805. (a továbbiakban MBO = Maximilianische Bergordnung)

³² Christoph Traugott Delius: *Értekezés a bányászati kamarális tudomány alapelveiről*, (ford.: Mihalovits János), in: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe*, Függelék (ford.: Bócai Gábor), Budapest, OMBKE Bányászati Szakosztály, I. 22. §.

Bár a bányavárosok elérték, hogy a Bergordnung rendelkezései csak szubszidiáriusan érvényesülhettek a felvilágosító szabályok mögött (MBO I. 5.), az uralkodók úgy szereztek érvényt akaratauknak, hogy hozzájuk hű személyekre cserélték a hivatalnokokat.³³

Ha a bányavárosok által összeállított felvilágosító szabályokat megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy azok tartalma technikai jellegű, nem a városi igazgatásra vonatkoznak. A partikuláris bányajogok alkalmazását a Miksa-féle bányarendtartás sosem tudta kiszorítani. A bányarendtartás betartatására még Mária Terézia korában is rendeletben kellett figyelmeztetni a hivatalnokokat.

3. Első kísérletek a bányajog kodifikációjára

A 18. században a centralizáció felerősödött, a magyar rendek kiszorítása a bányászatból befolyó bevételek felhasználásának ellenőrzéséből felgyorsult. Mária Teréziának uralkodása kezdetén előbb az örökösödési, majd a hétéves háború idején rengeteg pénzre volt szüksége. A háborúhoz szükséges pénzt kölcsönökkel akarta előteremteni, amihez a bányászati jövedelmek, elsősorban a réztermelés nyújtott fedezetet.³⁴ Mária Terézia ezért a bányászati igazgatás centralizálásával elérte a rendek teljes kiszorítását a montanisztika területéről, és mint egy valódi 'Bergfrau,' egyedül, rendeletekkel irányította ezt a gazdasági ágazatot. A Schmidt-féle bányajogi jogszabálygyűjteményben nyolc kötet tesznek ki az uralkodása alatt hozott rendeletek.³⁵ Ezek a jogforrások azt mutatják, hogy a királynő mindent a saját kezében akart tartani, még egy kocsis fa árába is beleszólt. Uralkodása alatt megreformálta a bányai igazgatást, a változtatások hozzájárultak a kincstár bevételeinek növeléséhez.

A bürokratizálódás mellett a műszaki fejlődés is szükségessé tette, a Miksa-féle bányarendtartás régi szabályainak a megváltozott viszonyokhoz való igazítását. Mária Terézia után az Udvari Kamara továbbvitte a királynő által elkezdett abszolutisztikus folyamatot, hatalmát teljesen kiterjesztette a montángazdaság területére. Ezt az eljárást a magyar rendek a jog eszközével, pontosabban a bányajog kodifikációjával próbálták megváltoztatni.

³³ Ezt az eljárást támasztja alá, hogy a rendtartás szerint a legfontosabb bányászati hivatalnokok hivatali esküjüket a király személyét képviselő főkamagróf előtt voltak kötelesek letenni (MBO XLVI. 1-13).

³⁴ Erről bővebben ld. Gedeon Magdolna: Die Rolle des Bergregals bei den Darlehensgeschäften der ungarischen Könige, in: Terézia Hisemová (szerk.): The loan or usury? Compulsory enforcement of judgment – historical and law foundations and problems of application practice I., Kosice, Pavol Jozef Safárik University in Kosice, Faculty of Law, 2017, 65-78.

³⁵ Franz Anton Schmidt (Bearb.): *Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. (II. Abteilung): Chronologisch-Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen*, Bd. 7 – 14: Vom Jahre 1741 bis 1780. Wien, 1834 – 1836.

A kodifikációs törekvések már az 1790/91-es országgyűlésen elkezdődtek, mikor LXVII. tc., a XXII. tc.³⁶ elrendelte, hogy egy Deputatio Montanisticát nevezzenek ki, amelynek a magyar bányatörvény megalkotását tűzte feladatául. Bár a bizottság összeállított egy 53 szakaszból álló tervezetet, azt nem fogadták el törvényként. Az 1827. évi IX. tc. új bizottságot nevezett ki,³⁷ amely az addigi szabályokat szisztematikusan rendszerezte és egy 189 szakaszból álló tervezetet állított össze. Ezt azonban az országgyűlés meg sem tárgyalta.³⁸

Az első, valódi magyar törvénytervezet 1844-ben terjesztették az országgyűlés elé. Az Udvari Kamara egy bizottságot küldött ki a törvénytervezet megvizsgálására. A bizottság jelentéséből kiderül, hogy az új bányatörvény éppen a király, az oberster Bergherr jogait korlátozta volna, és a montángazdaság területén az országgyűlést több jogosítvánnyal ruházta fel. Ez a törvénytervezet az idegen udvari kamarai hivatalnokok teljhatalmának kívánt gátat szabni, ami azt jelentette volna, hogy megszűnik az Udvari Kamara felelőtlen gazdasági irányítása, és a nemzeti, alkotmányos szempontokat figyelembe vevő viszonyok alakulnak ki, tehát a bányászatból származó bevételek nemcsak egyedül az uralkodót, hanem az egész országot gazdagíthatják volna. E jelentés miatt a törvényt az uralkodó nem szentesítette. Wenzel Gusztáv a következőket jegyzi meg a törvénytervezetről: „*az 1844-ki javaslat igen helyesen nem többé azt szabályozza, ami a bányaregále, hanem azt, ami a királyi bányaadományozás és bányarendély tárgya, azaz a kérdést a bányaregále magánjogilag meddő abstract fogalma köréből, a bányaszabadság által gyakorlatilag rendezett terére helyezi által.*”³⁹

A szabadságharc leverése és az utána bevezetett neoabszolutizmus lehetővé tették – mivel a magyar országgyűlést az uralkodó nem hívta össze – hogy 1854-ben az osztrák Általános Bányatörvényt vezessék be az országban. Ez a törvény megszilárdította a Habsburgok teljhatalmát a bányászat területén. Az 1844-es tervezettől eltérően tartalmazta az uralkodó regáléjogát, amelynek értelmében egyedül a király rendelkezhetett a bányajövedelmekkel. A törvény azonban felszámolta a feudális kötöttségeket, és a technikai fejlődés is erőteljesebb ösztönzést nyert.⁴⁰ A harmadik szakaszban szerepel a bányaregále fogalma. Az uralkodónak fenntartott bányászati termékek között a törvény a szenet is felsorolja.

³⁶ A magyar rendek törekvése befolyásuk visszaszerzésére a bányászat területén ebben a törvénycikkben is tükröződik. A törvénycikkben ugyanis a király megígérte a rendeknek, hogy a bányászatot a Magyar Udvari Kamara irányítása alá helyezi, és a bányászati törvényeket az országgyűléssel együtt reformálja meg. A törvénycikk azonban a következőképpen fejeződik be: „[...] a bányaiügy gazdasági szabályozását Ő királyi felsége, mint királyi jogköréhez tartozót, saját elhatározásának tartván fönnt.” Ld. in: Márkus 1901, 166-167. Ez azt jelentette, hogy a király, mint legfőbb bányáur, a bevételekről továbbra is egyedül akart rendelkezni, valamint a gazdasági viszonyokat egymaga, rendeletekkel szabályozhatta.

³⁷ Márkus 1901, 442-443.

³⁸ Balkay Béla: Bányatörvényünk reformálásának első kísérletei, in: *Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat*, 1904. II. 464. Wenzel 1872, 60.

³⁹ Wenzel 1872, 86.

⁴⁰ István Izsó: The introduction and influence of the Austrian Common Mining Law in Hungary, in: *The 150th anniversary of issue of the Common Mining Law* (Konferencia, Hradec nad Moravici, Czech Republic, 9. 2004., Montanex, Ostrava 2004.) 16.

Ez azt jelentette, hogy a szén nem képezte tartozékát a földtulajdonnak, hanem az a többi fenntartott ásvánnyal együtt az uralkodót illette meg.⁴¹

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok⁴² 1861-ben elrendelték, hogy az osztrák Általános Bányatörvény a magyar bányatörvény megalkotásáig hatályban marad, kivéve a szénre vonatkozó szakaszokat. Amint az előbb láthattuk, az osztrák bányatörvény a szenet az uralkodónak fenntartott ásványok közé sorolta, azaz a szén is elvált a földbirtok tulajdonától, és egyedül az uralkodó rendelkezhetett vele, a másnak átengedett szénbányászati jogosítvány ellenében beszedhette utána az urburát. Az ITSZ szerint azonban a szén nem tartozott a fenntartott ásványok közé, hanem a földbirtok részét képezte,⁴³ ennek megfelelően a földtulajdonos rendelkezhetett vele. Az ITSZ szénre vonatkozó szabályai ezzel II. József rendeletéhez tértek vissza. A magyar bányatörvény megalkotását mintegy száz éven keresztül az egyik legfontosabb természeti erőforrással kapcsolatos szabályozás körüli vita akadályozta meg.

4. A természeti erőforrásokra vonatkozó bányajogi szabályok változása a 18. században

A bányászati tevékenység örökös problémájának számított a járatok víztelenítése. A víztelenítésre alkalmazott berendezéseket emberi erővel vagy lovakkal működtették. Ez nagyon alacsony határfokkal működő, túlzottan költséges megoldás volt.⁴⁴ Ezért mindennél fontosabb feladatnak számított, az állati és emberi erőt gépekkel felváltani. 1722-ben az angol Isaac Potter, gépész állította fel az első tűzgéppel hajtott szivattyúját⁴⁵ a Selmecbánya mellett fekvő Újbányán, mely Magyarországon az első, a kontinensen a másodikként felállított víztelenítésre alkalmazott gőzgép volt, amit feltalálója után Newcomen tűzgépnek, vagy a felállítója után Potter-féle gőzgépnek is neveztek.⁴⁶

⁴¹ „Bányaregálé alatt azt a főúri felségjogot kell érteni, amely szerint a természetes lelőhelyén előforduló ásványok a legmagasabb királyi felség kizárólagos rendelkezésére tartatnak fenn” (ford. G. M.), ld. in: *Das allgemeine österreichische Berggesetz vom 23. Mai 1854, und die Verordnungen über die Bergwerksabgaben vom 4. October 1854*, erläutert von Gustav von Grenzenstein, Wien, Friedrich Manz, 1855, 79.

⁴² Az 1861-es Országbírói Értekezlet határozatai 1861-ben a korábbi magyar szabályokhoz való visszatérést rendelte el, az 1848-as változtatásoknak megfelelően, egyúttal kimondták az osztrák törvények hatályon kívül helyezését.

⁴³ Ideiglenes törvénykezési szabályok VII. Bányauigy, I. Fejezet a köszénről 1. §. Ld. in: Márkus 1896, 307.

⁴⁴ A 18. században alkalmazott víztelenítési technikákhoz ld. Cristoph Traugott Delius: *Anleitung zu der Bergbaukunst*, Wien, Kaiserl. königl. Buchdruckerei, 1773, 379-388. Vö. Péch Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története II/1*. Budapest, MTA, 1887, 332-342.

⁴⁵ Leupold Jacob: *Theatrum machinarum hydraulicum*, Bd. II. Leipzig, Christoph Zunkel, 1725. A IX. fejezetben a szerző részletes leírást ad az Újbányán felállított gőzgépről.

⁴⁶ Pethe Lajos: *Fémányászatunk technikai fejlődése*, Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt., 1929, 29.

A selmecebányai bányákban 1734 és 1771 között további hat gőzgépet üzemeltett be Fischer von Erlach. Ezek a gépek lehetővé tették a folyamatos, vízállástól független munkát a bányákban.⁴⁷ A technikai fejlődés, valamint új nemesfémhányak felfedezése a 18. század közepén felvirágoztatták Selmecebányán a bányászati tevékenységet, ami a kincstár számára a bevételek jelentős növekedését jelentette. A gőzgépek működtetése azonban nagyon sok tüzelőanyagot igényelt. A Newcomen gőzgépeknél különösen hátrányt jelentett, hogy a vízemelő berendezést a befecskendezett víz lehűtötte, ezért a tüzelőanyag nagy része arra ment el, hogy a hengerek falát újra felfűtse.⁴⁸

Ebben az időben Magyarországon a fa volt az egyetlen tüzelőanyag, amit azonban nagy mennyiségben használtak fel az üveggyártáshoz, valamint a kohók fűtéséhez is. A faanyag biztosítására már korábban is születtek jogszabályok. Az első szabályok a bányák közelében fekvő erdőbirtokosokat kötelezték, hogy az erdeikben túrniük kell a bányászathoz szükséges famennyiség kitermelését. Majd 1565-ben II. Miksa erdőrendtartása – igaz, hogy csak a besztercebányai rézmű erdeire vonatkozóan – már az erdők kezelésének szabályait is tartalmazta.⁴⁹

A Miksa-féle új bányarendtartásban is találunk az erdőkre vonatkozó fejezetet. A rendtartás értelmében a bányavidékeken az erdőket a király számára kellett fenntartani, és bárki birtokában voltak, egyezkedni kellett az erdőbirtokosokkal a bányákhoz szükséges fa kitermelésének érdekében.⁵⁰ A rendtartás szerint az erdőigazgatás nem különült el a bányászati igazgatástól, hiszen a helyiek favágására szánt helyet a bányamester jelölhette ki, a vágásra vonatkozó rendelet megalkotása pedig a főkamagróf⁵¹ vagy helyettesének a feladata lett.⁵²

A bányarendtartás erdőkre vonatkozó passzusai mellett, a bányai igazgatás körében még több rendelet született az erdőkre vonatkozóan, melyek az erdőgazdálkodást a bányászat faszükségletének megfelelően szabályozták. Ezek a rendeletek partikuláris jellegűek voltak, az adott terület bányászatához és az erdők birtokosi viszonyaihoz igazodtak.

⁴⁷ Jacob 1725, 26. 97.

⁴⁸ Leupold Jacob leírása szerint az újbányai gőzgép 24 óra alatt 10 m³ fát égetett el. Jacob 1725, 26. 97.

⁴⁹ Ezt a törekvést a rendtartás címe is tükrözi: *"I. Miksa római császárnak, Magyarország és Csehország királyának rendtartása, mely szerint a magyar királyi bányavárosok a birtokukban és joghatóságukban lévő erdőket, ligeteket és legelőket kitermelni, kezelni és gyarapítani tartoznak. 1565."* A rendtartás latin nyelvű szövegét ld. Schmidt 1834, Bd. 2. 87-134. A XVI. század közepén folyó erdőgazdálkodás szabályozásáról bővebben ld. Mastalir Ernőné: Erdőgazdálkodás Agricola korában, in: Zsámboki 1994, 61-66.

⁵⁰ MBO XLIV. 1.

⁵¹ A főkamagróf hivataláról bővebben ld. Gedeon Magdolna: A főkamagróf hivatala Mária Terézia korában. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica* 30 (2012),

⁵² MBO XLIV. 3-5.

A rendeletek az erdőpusztítást büntetéssel fenyegették, tiltották az állatok erdőkben való legeltetését, valamint szabályozták a bányászat és a helyi lakosok faszükségletének kielégítését.⁵³ Ez utóbbi rendeletek azt kívánták elérni, hogy az erdők elsősorban a bányászat faszükségletét elégítsék ki, és a városok minél kevesebb fát használjanak.

Az erdővédelem átfogó szabályozása Mária Teréziának az osztrák erdőrendtartás mintájára megalkotott híres erdőrendtartásával valósult meg 1770-ben.⁵⁴ Az Erdőrendtartás aprólékos utasítást adott a meglévő erdők gondozására, az erdőtelepítésre, az erdők felmérésére. A rendelet tiltotta az erdőkben az állatok legeltetését, a házépítést, a tűzgyújtást. A nagy mennyiségű fa felhasználásával járó tevékenységek – mint az ércbányászat, salétrom-, üveggyártás és hamuzsírforrás – nem kerültek ugyan betiltásra, de kezdeményezésüket be kellett jelenteni.⁵⁵ Az erdők védelmére hozott jogszabályok azonban nem környezetvédelmi szempontokból, hanem a montángazdaság faszükségletének kielégítése céljából születtek.

A vízemelő gőzgépek számára szükséges fűtőanyag előteremtésének másik útját a szénhasználat növelése jelentette. Bár a szén alkalmazása Angliában már elterjedt, ezt a fűtőanyagot a 18. században Magyarországon még alig ismerték. Az Udvari Kamara több rendeletet bocsátott ki, melyek a szén után való kutatást díjak kitűzésével próbálták ösztönözni.⁵⁶

1872-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy a megyék a területükön található tőzeg és szénbányákat jelentsék be. Erre a rendeletre tíz város és tíz megye jelentkezett.⁵⁷ A probléma a következő volt: Az ásványok a bányaregálnál fogva a királyt illették, tehát nem képezték a földbirtok részét. Az általános bányaszabadság alapján, aki a bányamestertől engedélyt kapott, az bárkinek a földjén szén után is szabadon kutathatott. A földesurak természetesen nem akarták földjüket bányászati célokra átengedni. Ez oda vezetett, hogy 1788-ban az Udvari Kamara kiadott egy dekrétumot, amely kivette a szén bányászati jurisdikció alól, ezáltal a szén a földbirtok részét képezte, így a földtulajdonos szabadon rendelkezhetett vele.⁵⁸

⁵³ A bányászat és kohászat szükségleteit szolgáló erdők védelmére vonatkozó jogszabályok felsorolását ld. Izsó István: *A montanisztika magyarországi történetének levéltári forrásai II.* Budapest, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány 2009, 32-33.

⁵⁴ „*A fáknak és erdőknek neveléséről, és megtartásáról való rendelés*”, szövegét ld. latinul Tagányi Károly (szerk.), *Magyar erdészeti oklevéltár I.* 1015-1742, Budapest, Pátria, 1896, 296-314, magyarul: Tóth Pál (szerk.): *Erdőrendtartás 1770*, Az 1770. évi Erdőrendtartás, Miskolc, 1983, „Pécs Antal” Miniatürkönyv Gyűjtők Klubja. A miniatürkönyv Mária Terézia rendeletének Pozsonyban, 1770-ben kiadott magyar és német nyelvű szövegének hasonmás kiadását tartalmazza.

⁵⁵ Az erdővédelem szabályozásáról bővebben ld. Gedeon Magdolna: Az erdővédelem szabályozása Mária Terézia korában, in: (Csák Csilla, szerk.): *Jogtudományi tanulmányok a fenntartható természeti erőforrások témakörében*, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012, 88-95.

⁵⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. szeptember 9.: „[...] annak, aki egy tőzégbányát talál olyan helyen, ahol eddig még nem volt ismert, 24 dukát prémiumot kap, és aki az érceket szénrel olvasztja, 100 dukát jutalmat kap” (ford. G. M.), ld. in: Schmidt Bd. 12, 1835, 444.

⁵⁷ Zsámboki László: A kőszénbányászat, kőszénhasznosítás első évszázada, in: Zsámboki 2005, 11.

⁵⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1788. június 20.: „[...] a magyar királyság területén és Erdélyben a még felfedezendő szénbányákra nézve a bányabírósnak megszűnik a kutatási engedély adására vonatkozó

E rendelet hatályát az osztrák Általános Bányatörvény szüntette meg 1854-ben, majd az IITSZ ezt a szabályt újra bevezette, ami a későbbi anomáliákhoz vezetett a bányatörvény megalkotásában. A bányatörvény tervezeteiben ugyanis nem tudták eldönteni, mi legyen a szén jogi sorsa. Erre a kérdésre nézve három variációt dolgoztak ki: az egyik elképzelés a szenet a fenntartott bányatermékek közé sorolta. Ez a felfogás elválasztotta a szenet a földtulajdontól, a regálésszabályok alapján bárki a földtulajdonos engedélye nélkül bányászhatta. A másik tervezet nem választotta el a szenet a földtől, azonban lehetővé tette volna, hogy a földtulajdonos engedélye nélkül lehessen bányászni, és a törvény írta volna elő, hogyan kapjon a földtulajdonos megváltást a kibányászott szénért. A földművelési szempont szerint a szén a föld részének számított, csak a földtulajdonos engedélyével lehetett kutatni és bányászni, a földtulajdonosok szabadon kereskedhettek a szénnel, és egyezkedhettek a bányászati vállalkozókkal. A bányatörvény-tervezetek a következőképpen választottak a lehetőségek közül:

1791 – ez a tervezet nem említi külön a szenet, csak általában szól az ásványokról⁵⁹

1827 – a szénről a földesúr és a bányász szabadon egyezkedhet

1844 – megváltási díj

1870 – a szén fenntartott ásvány

1872 – a szén fenntartott ásvány

1875 – a szén fenntartott ásvány

1884 – megváltási díj

1890 – megváltási díj

1903 – a szén fenntartott ásvány

A vonatkozó szakirodalomból kitűnik, hogy a bányászati vállalkozók nem akarták a szén fenntartott ásványok közé való sorolását. Ahogy azt Baross János országgyűlési képviselő előadta, a vállalkozók a földtulajdonosokkal 1903-ig megkötötték a szükséges szerződéseket, melyek a gyakorlatban jól működtek, ezért szerinte kedvezőbb lett volna olyan törvényt alkotni, mely szerint a szén a föld részét képezi, és az „akié a telek azé a szén” elvét tartalmazná.⁶⁰

Bár a 20. század elején nem sikerült a magyar bányatörvény megalkotása, a bányászat egyes részterületeinek szabályozására születtek törvények. Így az 1911. évi VI. tc. az ásványolajféléről és a földgázokról és az 1911. évi VII. tc. a káliumsókról. Ezek a törvénycikkek a 1854-es osztrák bányatörvényben megfogalmazott regáléjogoknak megfelelően előírták, hogy a törvénycikkekben szereplő ásványok felkutatása és kiaknázása csak engedély birtokában lehetséges.⁶¹

jogosultsága, valamint a királyi adományozás, és a bányabíróság illetékessége alól is teljes mértékben kikerül, és minden földesúrnak joga lesz szénbányákat keresni, és művelni“ (ford. G. M.), ld. in: Schmidt Bd. 17, 1837, 446. Ez a rendelet is azt a nézetet támasztja alá, hogy a földesúri bányászabadság kihirdetése alapján a bányakincsek nem váltak a föld részévé.

⁵⁹ Lányi Bertalan: *A bányajog alapelvei*, Budapest, Grill Károly Könyvkereskedés, 1897, 87.

⁶⁰ Baross 1904, 4.

⁶¹ „*A bányaregáléból következik, hogy az uralkodónak fenntartott ásványok után csak azok kutathatnak, és bányászhatják ki, akik arra az ezzel megbízott bányahivataltól engedélyt szereznek“ (ford. G. M.), in: Das allgemeine österreichische Berggesetz, 1854, 86.*

Az 1911. évi VI. tc. tartalmazza, az állami monopóliumot az ásványolajfélékre, tehát ezeket az ásványokat csak az állam kutathatta és bányászhatta, de még az államnak is engedélyt kellett erre kérni, hiszen regálé jogosultságánál fogva ez a természeti erőforrás az uralkodót illette (3. §).⁶² E monopólium lehetővé tette az olaj tervszerű kutatását, ami 1937-ben az ásványi olaj kitermeléséhez vezetett Budafapusztán.⁶³

A bányajog kodifikációjára irányuló kísérletek az I. világháború után félbemaradtak. A trianoni békeszerződés után Magyarországon csak egy bányakapitányság maradt, ezért a legfőbb feladatot a bányagazgatás újjászervezése jelentette.⁶⁴ A II. világháború után a bányászatot is államosították, a bányák a bányatermékekkel együtt – a szenet is beleértve – állami tulajdonban kerültek. Ebben az időszakban a bányászati tevékenységet központi utasításokkal szabályozták.⁶⁵

Ha a bányajogi források történetét áttekintjük, észrevehetjük, hogy a régi bányavárosok, mint Selmecebánya és Körmöcbánya 13. századbeli bányajogi szabályai lényegében 1961-ig megőrizték hatályukat. A Miksa-féle bányarendtartást, mint láttuk, a bányavárosok ellenállása miatt csak úgy tudták a hét alsó-magyarországi bányavárosban kihirdetni, hogy a bányavárosok bányajogából összeállított ún. felvilágosító szabályokat (Erläuterungen), függelékként a bányarendtartáshoz csatolták.⁶⁶ A bányarendtartás rendelkezése szerint pedig szabályait csak abban az esetben lehetett alkalmazni, ha a felvilágosító szabályokban nem volt megfelelő szabály az adott esetre.⁶⁶ Ezek szerint a bányarendtartás csak szubszidiáriusan érvényesült a függelékben összeállított városi bányajogi szabályok mögött. Az 1723. évi 108. tc. a Maximilianische Bergordnungot mint a bányabíróságokon alkalmazott *lex privata*-t törvényerőre emelte.⁶⁷ A felvilágosító szabályokat pedig az Udvari Kamara 1801-ben egy rendelettel, mint általánosan érvényes bányajogi normákat, az egész országban kötelezővé tette.⁶⁸

⁶² Márkus 1912, 405.

⁶³ Vö. Izsó 2004, 17.

⁶⁴ A hét városból, ahol a trianoni békeszerződések előtt bányakapitányságok működtek – Besztercebánya (Banská Bystrica) Igló (Spisská Nová Ves) Nagybánya (Baia Mare) Zalatna (Zlatna) Oravica (Oravita) Zágráb (Zagreb) Budapest – csak Budapest maradt Magyarország területén.

⁶⁵ Izsó 2004, 17.

⁶⁶ MBO I. § 5.

⁶⁷ In: Márkus 1900, 646, 1723. évi CVIII (II) tc.: „*Judicia montanistica, secundum privatas eorundem leges, ultra seculum stabilitas: in suo esse manebunt.*“

⁶⁸ Az Udvari Kamara dekrétuma, 1801. április 18.: „A felvilágosító szabályokat nem, mint statútumokat – mivel azok egykori régi rendtartások voltak – és csak egyik-másik bányakerületre vonatkoztak, hanem mint írott, pozitív és általánosan kötelező törvényeket, amint azt régebbi oklevelek a kezdetektől bizonyítják, kell figyelembe venni” (ford. G. M.), ld. in: Schmidt 1837, Bd. 19, 343,

Az 1723. évi 108. tc. segítségével a Miksa-féle bányarendtartás 1854-ig, az osztrák bányatörvény bevezetéséig hatályban maradt. A bányavárosok szabályai azonban továbbéltek, mivel ez a törvény előírta, hogy a bányavidékek rendtartásait egy meghatározott időintervallumon belül a bányatörvényhez lehet igazítani.⁶⁹ Az ITSZ szabályai pedig a helyi rendtartások érvényességét biztosították, ha azok nem voltak ellentmondásosak a hatályos törvényekkel.⁷⁰

Mivel a kodifikációs törekvések az érintettek akarata ellenére mindig megfeneklettek, a bányászatot lényegében a különféle érdekköröknek és technikai fejlődésnek megfelelő szokásjogi szabályok uralták. A bányajog kodifikációját 1957-ben vetették fel újra. Az országgyűlés 1960. december 1-én fogadta el a bányászatról szóló 1960. évi III. törvényt, amely 1961. július 1-én lépett hatályba. Ez a törvény kimondja, hogy „a bányászat joga az államot illeti” (3. §),⁷¹ amely „bányászati jogát erre a célra alakított gazdálkodó szervek (vállalat, bányarészt a továbbiakban bányavállalat) útján gyakorolja” (7. §) Ebben a megoldásban az uralkodónak a tatárjárás előtti korszakban gyakorolt bányászati tevékenységét fedezhetjük fel.

A rendszerváltás után az 1993. évi XLVIII. törvény szól a bányászatról. A törvény értelmében a benne felsorolt természeti erőforrások az állam tulajdonában állnak, kitermelésükkel azonban a bányavállalkozóé lesznek, amiért az államnak bányajáradékot, azaz urburát kell fizetni (3. §).⁷² Így a hatályos bányatörvény lényegében a bányaregálé elve alapján áll, az ebből eredő jogosultságok azonban nem az uralkodót, hanem az államot illetik.

E rövid történeti áttekintésből kiderül, hogy a bányajogi szabályok mindig a bányászatban résztvevők érdekeinek megfelelően változtak, akik saját előnyeikhez messzemenőig ragaszkodtak. Ez nem véletlen. Zsámboki László számításai szerint a montángazdaságban dolgozók a középkor folyamán a lakosság kb. fél százalékát jelentették, mégis az állami bevételek 30-50 százalékát ők biztosították.⁷³

⁶⁹ Berggesetz 1854, 16. Hauptstück, Übergangs-Bestimmungen §§ 274f. Balkay – Szeőke 1901, 8.

⁷⁰ ITSZ VII. IV. Fejezet Bányai és bányászati tárgyakat illető jogról, 16. §, in: Márkus 1899, 309.

⁷¹ A törvényt szövegét ld. in: Kiss László (szerk.): *A bányatörvény 15 éve*, Budapest, OMBKE, 1976, 8-71.

⁷² A törvényt lásd https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300048.TV (2017.11.12.)

⁷³ Zsámboki 2005, 59.